

ТВОРЧИСТЬ ЯК САМОТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

Л. В. Сторіжко

*доктор філософських наук, професор
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті творчість розглядається як особливий спосіб ставлення людини до світу. Наголошується на аспекті продуктивного, творчого мислення – здатності цілісного сприйняття явища.

Ключові слова: творчість, само творення людини.

Творчість являє собою особливий спосіб ставлення людини до світу. Творчість створює те, що ми називаємо духовними та матеріальними цінностями людства, проте найціннішим об'єктом творчості є сама людина. Так, про творчість розмірковував видатний давньогрецький філософ Аристотель, розглядаючи її як продуктивність. Він стверджував, що чеснота визначається через діяльність людини. “І, можливо, дуже важливим є таке розрізнення: чи розуміти під вищим благом наявність чесноти, чи то її застосування, склад душі чи діяльність. Оскільки може бути так, що наявний склад (душі) не виконує ніякої благої справи – скажімо, коли людина спить або якимось інакше нічого не робить, – а при діяльності це неможливо, оскільки вона з необхідністю передбачає дію, причому успішну” [1, 53-54]. Таким чином, добродісна людина, згідно з Аристотелем, – це людина, яка за допомоги своєї діяльності, керуючись розумом, реалізує закладені в ній можливості.

У філософії Нового часу, коли центральними були проблеми пізнання та перетворення природи за допомоги розуму, Б.Спіноза також порушив питання про те, що таке чеснота. “Під чеснотою та здатністю (*potentia*) я розумію одне й те саме” [2, 112]. Свободу та щастя Б. Спіноза тлумачить як розуміння людиною самої себе, її прагнення здійснити свої можливості з тим, щоб наблизитися до тієї досконалості, з якою створила людину природа. Чеснота, згідно з Б. Спінозою, тотожна використанню людиною своїх сил, а порок він ототожнює з невмінням використовувати свої сили. Сутністю зла Б.Спіноза вважає безсилля.

З особливою силою творчість виявляється в таких сферах, як любов та мислення. Людина є унікальною істотою, і парадокс її існування полягає в тому, що вона одночасно шукає близькості та незалежності, єднання з іншими та збереження своєї власної унікальності. Людина осягає світ емоційно та інтелектуально через діяльність любові та розуму. Сила розуму дає їй змогу проникати у суть речей, а сила любові допомагає їй подолати перепону,

яка відділяє її від іншої людини, щоб краще зрозуміти її. Любов та розум є різними формами творення нашого світу, хоча одне неможливе без іншого, вони відображають різні сили – емоції та мислення.

Однією з найбільш істотних людських рис є здатність продукувати – творити. Людина не тільки може продукувати, вона повинна творити. Тому матеріальне виробництво є найбільш поширеним символом продуктивності. “Продуктивна орієнтація особистості – її фундаментальна властивість, а саме спосіб її ставлення до світу в усіх сферах діяльності” [3, 298]. Не посилаючися на К. Маркса, Е. Фромм солідарний з ним, розглядаючи основну людського буття як здатність працювати та творити, оскільки згідно з К. Марксом сутність людини виражається у творчій продуктивній праці, оскільки це є вираженням сутнісних сил людини. Ця ідея узгоджується і з теорією З.Фройда про нормальність, оскільки він вважає, що тільки нормальна особистість здатна до цілепокладальної діяльності, а отже, й до творчої праці та творчої діяльності.

Продуктивність, згідно з Е. Фроммом, – це здатність людини застосовувати свої сили, реалізуючи закладені в ній можливості. Продуктивність означає, що людина відчуває себе певним утіленням своїх сил. Часто продуктивність асоціюють з різними видами творчості. Під продуктивністю не слід розуміти у першу чергу художню творчість. Продуктивність – це стан, на який здатна будь-яка людина, якщо вона не має емоційних та психічних відхилень.

Термін “продуктивний” також легко асоціюється з поняттям “активний”. Проте ці терміни мають зовсім різний смисл. Під активністю звичайно розуміють поведінку, яка вносить зміни в існуючу ситуацію шляхом витрат енергії. І, відповідно, навпаки, людину визнають пасивною, якщо вона не в змозі змінити ситуацію або вплинути на неї, або ж сама перебуває під впливом зовнішніх сил. Ця загальноприйнята форма активності розглядає тільки зовнішні витрати енергії, проте не враховує відмінності між активністю та засадовими що-

до неї психічними структурами, які є умовами її існування. Прикладом граничної непродуктивності можуть бути дії людини, які вона здійснює під гіпнозом.

Загальним випадком непродуктивної активності є реакція тривоги, усвідомлюваної або не усвідомлюваної, яка є засадовою для безумної стурбованості сучасних людей. Інший різновид непродуктивної активності – це активність, ґрунтована на підпорядкуванні або залежності від авторитету. До авторитету можна ставитися зі страхом, захопленням, “любов’ю”, проте причина активності – це команда з боку авторитету. Людина виявляє активність саме тому, що цього від неї вимагає авторитет, вона робить те, що хоче авторитет. Такого роду активність притаманна авторитарному характеру. Для нього виявляти активність – це діяти в ім’я чого-небудь вищого, ніж він сам. Авторитарний характер отримує імпульс такої сили, що він уже не здатний сконцентрувати увагу на власних спонтанних імпульсах.

Ще один різновид продуктивної активності – так звана автоматична активність. У цьому випадку безпосередній авторитет відсутній, його місце займають громадська думка, моделі культури або науки. Вчинки людини зумовлені у цьому випадку не власним розумовим або емоційним станом, а зовнішнім джерелом. Одним з найбільш сильних джерел активності людини є ірраціональні пристрасті. Людина, охоплена ревностями чи пристрастями, заздрістю чи будь-яким жаданням, завжди змушена діяти вимушено. Її дії не вільні, а прямо протилежні і її розуму, і її інтересам. Людина, яку опосідають пристрасті, стає негнучкою та одномірною. Вона активна, але непродуктивна. Проте в результаті непродуктивної діяльності людина здатна досягнути певних матеріальних результатів.

Продуктивність, або творчість, є реалізацією людиною її потенційних можливостей, її сил. Поняттю “сила” Е.Фромм приділяє особливу увагу: “сила для” означає здатність, “сила над” – панування, владу. Сила як панування виявляється там, де у наявності паралізація сили як здатності. “Сила над” – це викривлений варіант “сили для”. Здатність людини продуктивно використовувати свої сили – це розвиток її особистості, в свою чергу, нездатність дорівнює її загибелі. Силою розуму людина здатна проникати в глибину явищ, розуміти їхню сутність, силою любові людина може подолати будь-які перепони, силою уяви вона може уявити щось не існуюче, планувати та здійснювати задумане. Там же, де людина не може це здійснити, її ставлення світу поступово перетворюється на бажання домінувати, здійснювати тиск. Ставлення до людей при цьому складається споживацьке, тобто як до

речей, як до засобу для досягнення мети. Домінування пов’язане зі смертю, потенція – з життям. Домінування впливає з імпотенції і в свою чергу посилює її, оскільки якщо людина примушує кого-небудь слугувати їй, то її власна продуктивність паралізується.

Продуктивне ставлення до світу можна класифікувати на два типи: репродуктивне означає сприйняття дійсності завжди в один і той самий спосіб; генеративне означає перетворювальне ставлення до світу за допомогою спонтанної активності розумових та емоційних сил людини. Для кожної людини характерні обидва ставлення до світу, проте для кожної характерний певний діапазон.

Е.Фромм вважає, що атрофія генеративного ставлення є проблемою для сучасної культури. Більшість людей сприймає реальність такою, якою вона є, але не в змозі привнести в неї щось нове. Така людина не здатна проникнути за межі видимого в сутність предметів і мисленнєвим поглядом побачити невидиме.

Але людина, яка втратила здатність сприймати дійсність, – це душевнохвора. Вона будує свій внутрішній світ, в існуванні якого переконана. Все, що відбувається, вона інтерпретує мовою власних відчуттів, поза залежністю від реальної дійсності. Психотик, який втратив контакт із зовнішнім світом, поводить себе соціально неадекватно, “реаліст” же збіднює себе як людину. Тому “реалізм” хоча й здається прямою протилежністю психотизму, насправді доповнює його.

Протилежність цим двом явищам – це нормальна людина, вона сприймає світ водночас і яким він є, і оживлюючи його своїми силами та здатностями. Наявність репродуктивної та генеративної здатностей – необхідна умова продуктивності, оскільки, продуктивність – це не сума комбінацій, а щось нове, що виникає з їхньої взаємодії.

Як продуктивне, творче сприйняття світу Е. Фромм розглядає почуття любові, але дослідник розрізняє поняття продуктивності та любові. Він вважає, що любов – найбільш розповсюджене поняття, що ним позначають мало не будь-яке почуття, виключаючи ненависть та огиду. Проте більшість вважає, що немає нічого простішого, ніж любити, що вся складність полягає тільки в тому, щоб знайти придатного партнера, і невдачі у любові пов’язані тільки з невезінням у пошуках такої людини. Проте справжня любов сполучена з продуктивністю і творчістю, тому правильніше було б назвати справжню любов “продуктивною любов’ю”.

Головні форми, які притаманні продуктивній любові, – це турбота, відповідальність, повага та знання. “Турбота та відповідальність означають, що любов – це діяльність, а не

пристрасть, що опосідає людину, не афект, під впливом якого перебуває людина” [3, 311]. Сутністю любові також є праця, людина любить те, задля чого вона працює, і працює задля того, що (чи кого) вона любить.

Найбільш доступною для розуміння є материнська любов, оскільки сама її сутність полягає в турботі та відповідальності. Материнська любов не залежить від вимог дитини, вона є безумовною. Не дивно тому, що материнська любов являє собою символ найвищої любові у мистецтві та релігії.

Що стосується індивідуальної любові, то тут турбота та відповідальність усвідомлюються не настільки чітко. Зазвичай вважають, що закоханість є кульмінацією любові, натомість вона є тільки можливістю майбутньої любові. Вважають, що кохання – це результат дії загадкових сил, які притягують людей одне до одного. Але на це є об'єктивні причини – самотність людини та її сексуальна незадоволеність роблять її легко закохуваною, проте ця закоханість так само легко зникає, як і виникає. Проте кохання виникає не випадково – воно є результатом здійснення власної здатності людини кохати. І сутністю привабливості кожної людини є її здатність кохати. Продуктивне кохання передбачає турботу про іншу людину, воно несумісне з пасивністю стосовно життя коханої людини, воно передбачає турботу та відповідальність за її духовне зростання.

Любов до окремої людини передбачає, любов до цілого людства, і любов до людства відповідно виглядає як продовження кохання до окремої людини. “Любов до когось, не обтяжена любов'ю до людини як такої, може бути лише випадковою” [3, 313].

Солідарність та взаємодопомога – необхідна умова розвитку особистості, тому без поваги до того, кого ти кохаєш, любов вироджується у панування над людиною та володіння нею, мов річчю. Повага означає здатність бачити людину такою, якою вона є, в її індивідуальній неповторності, і передбачає пізнання індивідуальних якостей людини.

Пізнання, в свою чергу, пов'язане з розумінням продуктивного мислення. Перш ніж підійти до сутності розуміння цього явища, необхідно з'ясувати відмінність між глуздом та розумом. Під глуздом розуміється здатність людини розв'язувати практичні завдання. При цьому мета пізнання не підлягає сумнівам, а приймається як щось само по собі зрозуміле. Значний обсяг нашої мислительної діяльності пов'язаний з глуздовим мисленням. Розум же пов'язаний з проникненням у суть речей та явищ. “Його функція полягає в тому, щоб пізнавати, розуміти, схоплювати, співвідносити себе зі світом речей через осягнення їх”

[3, 315]. Він проникає в глибину речей з метою виявлення їхньої сутності, їх взаємозв'язку та глибинного смислу.

Розглядаючи продуктивне, творче мислення, Е. Фромм одним з перших дослідників у цій галузі показує значення емоційної зацікавленості суб'єкта у пізнанні певного об'єкта. Він підкреслює, що суб'єкт продуктивного мислення не байдужий до об'єкта свого мислення, він перебуває стосовно нього у певному відношенні. Об'єкт не сприймається як щось байдуже та нежиттєве, чуже щодо життя суб'єкта, навпаки, суб'єкт найвищою мірою зацікавлено ставиться до об'єкта, і чим більш глибоким та внутрішнім стає це ставлення, тим більш плідним стає мислення. Саме таке ставлення й стимулює мислення. Предмет – нехай то буде людина або щось інше – тільки тоді стає об'єктом мислення, коли стає об'єктом інтересу, що заторкує життя суб'єкта.

Інший, не менш важливий аспект продуктивного, творчого мислення – це здатність цілісного сприйняття явища. Властивості предмета не можна сприймати ізольовано, поза зв'язками предмета як цілісності. М. Вертхаймер, один із дослідників продуктивного мислення, визначає його так: “Продуктивні процеси, як правило, мають такі властивості: там, де виникає бажання дійсного, істинного розуміння, там починаються запитування та дослідження. Певний фрагмент досліджуваної реальності стає центральним, потрапляє у фокус уваги; але це не означає, що він стає ізольованим. Поступово розвивається нове, глибоке структурне бачення цілісного явища, ґрунтоване на зміні функціонального смислу, способів об'єднання в групи тощо. Процес верифікації відбувається у двох напрямках: отримання цілісної взаємопов'язаної картини та розуміння того, які структурні складники необхідні для утворення цієї цілісності” [4, 167].

Отже, продуктивне мислення визначене як природою об'єкта, так і природою суб'єкта. Ця подвійна детермінація і створює об'єктивність на протигагу хибній суб'єктивності, коли мислення не контрольоване з боку об'єкта й тому поринає у забобони та фантазії, або приймає бажане за дійсне. Проте об'єктивність означає не неупередженість, але певне ставлення, а саме вміння не викривлювати і не фальсифікувати речі, людей та самих себе. Постає питання: чи не є брак особистої зацікавленості умовою дійсно наукового дослідження? Насправді це не так. Мислення, не спрямоване інтересом, стає безплідним і безцілним. Будь-яке продуктивне дослідження спонукуване інтересом дослідника.

Однією з головних ідей є ідея про те, що продуктивне мислення є вираженням сутнісних сил вільної людини. Є очевидним те, що в

останній час західна культура продукує “трудоголика” – людину, одержиму ідеєю праці, потребою в постійній активності. Проте, лінощі та вимушена активність – не протилежності, а два симптоми порушення нормального функціонування людини. Головною відмінністю невротичної особистості є нездатність працювати, так само як у так званої особистості, що керує, ми спостерігаємо нездатність невимушено радіти та відпочивати. Звідси впливає, що вимушена активність – не протилежність лінощам, а їх доповнення. Протилежністю обом є творча діяльність – продуктивність.

Відхилення від норми виявляє себе або у бездіяльності, або у надмірній активності. “Го-

лод і сила ніколи не можуть бути умовою продуктивної активності” [3, 319], навпаки, головними чинниками для всебічного розвитку людини є свобода та економічні гарантії, а також така організація суспільства, за якої праця є осмисленим, значущим проявом сутності людини. При цьому необхідною умовою продуктивної творчої праці, любові та мислення є умова спокою людини та перебування її у згоді із самою собою.

Таким чином, однією з найбільш істотних людських рис є здатність творити. Людина не тільки може творити, вона повинна творити, щоб жити і реалізувати себе і свої потенційні можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристотель*. Никомахова етика / Аристотель // Сочинения: в 4 т. – Т.4. – М.: Мысль, 1983. – С. 53-54.
2. *Спиноза Б.* Избранные произведения: в 2 т. / Спиноза. – Т.1. – М.: Мысль, 1984. – С. 112.
3. *Фромм Э.* Гуманистический психоанализ / Э. фромм. – СПб.: Питер, 2002. – 543 с.
4. *Wertheimer M.* Productive Thinking. – New York, 1945. – 354 p.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2011 р.